

---

“відчувати дитину”, розуміти свою відповідальність за розвиток її індивідуальності. Саме так поводить себе “неординарний вчитель”.

Своє завдання ми вбачали у тому, щоб привернути увагу до таких знайомих і водночас загадкових психолого-педагогічних ситуацій, поміркувати над тим, чи все правильно враховуємо у своєму ставленні до тих чи інших вчинків, чи не вбачаємо зле там, де тільки веселе і навпаки.

Психолого-педагогічний аналіз наведених даних про застосування прийомів педагогічного впливу дає змогу сформулювати провідні узагальнені вимоги до їх розробки і використання, а саме:

- прийом повинен відзначитися новизною та несподіваністю його використання у сполученні з надійністю і випробовуваністю;
- прийом має відповідати ситуації, що склалася, та логіці виховного процесу;
- бути евристичним, спонукати вихованця шукати вихід із ситуації яку створив педагог;
- враховувати вікові та індивідуальні особливості школяра, реальні можливості педагогів та матеріальної бази.

Одержані результати вказують на те, що вчитель повинен працювати творчо, намагатися будувати управління учнями не як прямий вплив, а створювати умови, за яких учень приймає правильне рішення.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Могилевский Б. Жизнь Пирогова. — М., 1963. — С.249-250.
2. Немов Р.С. Психология. В 3 кн.: — Кн.3: — Экспериментальная педагогическая психология и психодиагностика. — М.: Просвещение, 1995. — С. 429-434.

Мешко Галина, Мешко Олександр<sup>(ЗМІСТ 224)</sup>

### **Психологічний клімат у педагогічному колективі фактор соціалізації особистості школяра**

Основним орієнтиром виховання підростаючого покоління є формування повноцінної особистості, яка, з однієї сторони, втілює якість і властивості, що є загальноприйнятими цінностями і характеризують її як неповторну індивідуальність, а з другої сторони, яка виступає активним і повноправним представником нашого суспільства.

Відомо, що людина не народжується особистістю. Вона стає такою під впливом всієї сукупності природних, соціальних, психологічних і духовних чинників, і, насамперед, у процесі взаємодії з соціальним середовищем через освіту і виховання, пізнання культури свого суспільства і спілкування з оточуючими її людьми тощо.

Вже в самій сутності виховання закладено ідею, що становлення особистості відбувається у процесі засвоєння й активного відтворення нею соціального досвіду. Видатний вітчизняний педагог В.О.Сухомлинський стверджував: “У людині її людські риси формуються тільки тому, що з першого подиху свого життя вона – істота суспільна. Суспільна сутність людини виявляється в її стосунках, взаєминах з іншими людьми. Пізнаючи світ і себе як частину світу, вступаючи в стосунки з іншими людьми, які задовольняють її матеріальні і духовні потреби, дитина включається в суспільство, стає його членом“ [4, 448]. Процес входження індивіда до суспільства, коли він перетворюється у повноцінну особистість, набуваючи якостей, необхідних для життєдіяльності в суспільстві, називають соціалізацією.

У загальному процесі прилучення індивіда до соціуму і розвитку його соціально-психологічних характеристик найважливішим вважається шкільний етап. Із вступом дитини до школи значно розширюється коло її спілкування, урізноманітнюється рольовий діапазон, зростає значення навчання і праці, поступово посилюється роль власної активності особистості в її соціалізації. Поряд із школою інститутами соціалізації на цьому етапі виступають також

---

сім'я, громадськість, різні за характером об'єднання дітей.

Соціалізація відбувається у всіх провідних різновидах дитячої діяльності, де найважливішу роль відіграє спілкування. У школі – це спілкування як з ровесниками, так і з дорослими-педагогами. Через спілкування дитина не лише пізнає світ, набуває досвіду соціальної поведінки шляхом засвоєння суспільних норм, ідеалів, цінностей. Вона також формує власну афективну сферу, тобто виробляє власне емоційно-особистісне ставлення до явищ навколишнього світу – від простого сприйняття, інтересу, готовності реагувати до засвоєння ціннісних орієнтацій і ставлень, їхнього життєвого виявлення. Дослідження видатних психологів Л.Виготського, А.Леонтьєва, А.Лурії, Д.Ельконіна і їх послідовників показали, що психічний розвиток дитини визначається її емоційним контактом з близькими дорослими, особливостями її співробітництва з ними. З даною сферою тісно пов'язується сфера морального виховання, оскільки тут відбувається переживання тих чи інших почуттів, формування інтересів, нахилів і ставлень, усвідомлення і виявлення їх у практичній діяльності.

Правильне формування вказаних особистісних утворень можливе за умови переживання дитиною на фоні здорового морального і психологічного клімату у школі, емоційного задоволення від спілкування з оточуючими і сферою міжособистісних стосунків взагалі. На думку Н.Анікєєвої [1, 35], переживання дитиною стану емоційного благополуччя є головною умовою нормального формування особистості. Саме від нього залежить самооцінка – провідна характеристика особистості. Емоційне благополуччя (відповідно, і самооцінка) визначається позитивною оцінкою оточуючих. Відсутність такої може стати джерелом неврозів. Невроз супроводжується нестійкою самооцінкою, невпевненістю у собі, тривожністю особистості, оскільки взаємовідносини – це завжди оцінні ситуації.

У такому контексті психологічний клімат як характеристика якісної сторони міжособистісних відносин у колективі виступає надзвичайно важливим чинником соціалізації особистості дитини. Психологічний клімат колективу – це притаманний цьому колективу стійкий психічний настрій, який справляє значний вплив на взаємини людей, їхнє ставлення один до одного, до праці та навколишнього середовища.

У науковій літературі досить широко представлені дослідження, присвячені вивченню впливу психологічного клімату, що склався в учнівському колективі і колективі школи, на формування різних сторін особистості школяра. Разом з тим, питанням впливу на особистість дитини мікроклімату, що функціонує у колективі вчителів, вчені до останнього часу приділяли недостатньо уваги. Ми вважаємо, що психологічний клімат учительського колективу виступає важливою умовою формування психічно здорової і соціально активної особистості дитини.

У колективі вчителів психологічний клімат проявляється як цілісний, відносно стійкий емоційно-психологічний стан або настрій, який відображає ставлення педагогів один до одного, до дітей, до розуміння і вирішення завдань педагогічної праці.

Прояви клімату різноманітні, як в поведінці людей, так і в різних системах їх відношень у колективі. Дослідник Н.Коломинський, вивчаючи умови формування сприятливого психологічного клімату в колективах установ освіти, вказав на основні риси здорового мікроклімату педагогічного колективу [2, 8]. Такими рисами, насамперед, виступають наявність атмосфери взаємної уваги, шанобливого ставлення до людини, духу товарищескості, які поєднуються із внутрішньою дисципліною, принциповістю, відповідальністю, вимогливістю як до інших, так і до себе. Важливими суб'єктивними ознаками сприятливого психологічного клімату у колективі педагогів вважаються: можливість для членів колективу вільно висловлювати власні думки під час обговорення питань; відсутність тиску керівника на підлеглих і визнання за ними права приймати відповідальні для колективу рішення; достатня поінформованість вчителів про завдання колективу і про стан справ під час їхнього виконання; задоволеність приналежністю до колективу; задоволеність членів взаємостосунками у колективі, процесом праці і керівництвом; прийняття на себе відповідальності за стан справ у колективі кожним із його членів. Колективи з позитивним психологічним кліматом відрізняються низьким рівнем конфліктності, високим ступенем згуртованості, малою плінністю кадрів тощо.

З метою визначення закономірних зв'язків між процесом соціалізації школярів та станом психологічного клімату у педагогічному колективі ми провели спеціальне дослідження. Ним

---

було охоплено колективи педагогів та учнів 9 середніх шкіл м. Тернополя і Тернопільської області. Зміст дослідження полягав у одночасному вимірюванні і зіставленні рівня сформованості психологічного клімату в учительському колективі за визначеними нами параметрами та деяких важливих показників особистісного розвитку школярів.

Інструментом дослідження стали дві спеціально розроблені нами анкети. Одна з них призначалася для обстеження вчителів і була складена на основі опитувальника “Психологічний клімат у колективі”, запропонованого Р.Шакуровим [5]. Анкета за встановленою шкалою передбачала вивчення наступних ознак мікроклімату в учительському колективі: задоволеність педагогів діловими та емоційними стосунками один з одним і з керівництвом школи, задоволеність роботою у даному колективі, наявність у колективі творчої атмосфери, атмосфери взаємної уваги і взаємодопомоги, порядок і організованість у роботі школи, загальний емоційний настрій колективу (оптимізм, життєрадісність), турбота адміністрації про задоволення потреб педагогів, увага керівництва школи до зауважень і пропозицій учителів, що стосуються роботи закладу, доброзичливість і об’єктивність оцінки роботи вчителів, відсутність “показухи” і формалізму у роботі колективу, задоволеність учителів навчально-матеріальною базою школи, задоволеність заробітною платою і термінами її виплати, конфліктність у колективі тощо.

Друга анкета виявляла деякі особливості самопочуття учнів (впевненість у собі, задоволеність об’єктивністю оцінки їх поведінки та успішності зі сторони педагогів, задоволеність турботою вчителів про самопочуття учнів, задоволеність загальним ставленням учителів, емоційне ставлення дітей до школи і до перебування в ній) та особливості формування у них певних ціннісних орієнтацій (бажання навчатися, ставлення до виконання спільних класних і шкільних справ, орієнтованість учнів до наслідування прикладу учителів і виконання їхніх настанов). Також до уваги бралися частота випадків нетактовного ставлення до учнів зі сторони вчителів та активність дітей у вирішенні спільних справ. Для виявлення вказаних показників були сформульовані і поміщені до анкети відповідні запитання, відповіді на котрі диференціювалися за спеціальною шкалою. Наведемо приклади деяких таких запитань: “Чи подобається Вам перебувати у школі?”, “Чи задоволені Ви турботою вчителів про Ваше самопочуття?”, “Як часто Ви переживаєте випадки нетактовного ставлення зі сторони вчителів?”, “Чи прагнете Ви до виконання спільних справ у класі?” та ін.

На основі загального аналізу результатів першої анкети педагогічні колективи всіх 9-ти шкіл, у яких здійснювалися обстеження, ми поділили на три групи за рівнем розвитку у них психологічного клімату: у трьох вчительських колективах мікроклімат класифікувався як сприятливий, у чотирьох – як несприятливий, у двох – як суперечливий. У колективах, де панував сприятливий психологічний клімат, спостерігалася висока задоволеність педагогів міжособистісними стосунками і роботою у даній школі, ці колективи характеризувалися загальним оптимістичним, життєрадісним настроєм. Педагоги відзначалися творчим відношенням до справи, вони виявляли задоволення стилем керівництва з боку адміністрації закладу за всіма відповідними показниками (турботою адміністрації про задоволення потреб вчителів, об’єктивністю оцінки їхньої праці, високим рівнем організації роботи школи, відсутністю “показухи” і формалізму тощо). Учительські колективи другої групи, у яких був несприятливий психологічний клімат, характеризувалися високим ступенем незадоволеності педагогів міжособистісним спілкуванням один з одним і стосунками з керівництвом колективу. Педагоги цих колективів відзначалися недостатньою зорієнтованістю на якісне виконання своїх службових обов’язків. Тут панувала нетворча атмосфера, не спостерігалася особливої взаємної уваги і доброзичливості серед педагогів, а керівництво школою не проявляло належної турботи про покращення самопочуття вчителів. У двох педагогічних колективах, які за результатами обстеження ввійшли до третьої групи, психологічний клімат класифікувався нами як суперечливий, оскільки анкетні дані не відображали якоїсь однозначної загальної тенденції відповідей у позитивну чи негативну сторону.

Наявність сприятливого мікроклімату у педагогічних колективах свідчить про високу ефективність їхньої діяльності. Одним із показників цього ми вважаємо результати анкети, яку заповнювали школярі. Учні зі шкіл, де працювали педагоги з першої групи колективів, у більшості випадків демонстрували позитивне ставлення до школи і до перебування у ній, вони

---

мали більшу, ніж в інших школах, де проводилися дослідження, впевненість у своїх силах. Діти виявляли високий рівень задоволеності сферою спілкування з учителями і ставленням до них зі сторони останніх. У них яскраво спостерігалася спрямованість на засвоєння настанов педагогів, вони проявляли високу активність у вирішенні спільних справ у класі тощо. Всього цього не можна сказати про настрої школярів, яких виховували і навчали педагоги з другої групи колективів. Тут спостерігалася низька референтність учнівських колективів для багатьох дітей (вони не прагнули спільно з класом вирішувати справи), учні не відчували достатньої уваги до себе зі сторони вчителів і виявляли невисоку задоволеність об'єктивністю та емоційним відношенням до них останніх. Сама школа у таких випадках для дітей виступала як відштовхуючий фактор, а не притягуючий, про що свідчили відповіді на запитання про ставлення школярів до школи і до перебування в ній. Беручи до уваги третю групу колективів, слід відзначити, що суперечливість у проявах показників наявного тут психологічного клімату у стосунках між учителями теж відіграла негативну роль у формуванні самопочуття школярів, їх позитивного ставлення до школи і всіх шкільних справ. Невисока зацікавленість учнів навчанням і справами свого колективу свідчили про недостатню ефективність роботи педагогічних колективів з цієї третьої групи.

Таким чином, можна зробити висновок, що психологічний клімат учительського колективу відіграє певну роль у створенні умов для становлення особистості школярів. Але він виступає не єдиним фактором цього процесу і не всі його параметри здійснюють однаковий вплив на розвиток дитини. Тому, на наш погляд, було б неправомірно робити кінцеві висновки лише на основі фіксації прямих аналогій між показниками психологічного клімату і показниками особистісного розвитку школярів. Для одержання кінцевих результатів нашої роботи за допомогою формули Пірсона [3, 34] було визначено кореляційні зв'язки між параметрами, які відображалися у запитаннях першої і другої анкет. Ми вважали, що це дасть змогу встановити статистичну значимість впливу психологічного клімату вчительського колективу на процес соціалізації особистості школярів, а також визначити закономірні зв'язки між окремими параметрами клімату і певними показниками розвитку школярів.

Аналіз коефіцієнтів кореляції показав загальну позитивну тенденцію взаємозв'язку між основною більшістю вказаних показників, тобто, чим вищі показники психологічного клімату в учительському колективі, тим кращі показники особистісного розвитку школярів. Найвищі статистично значимі зв'язки (на 0,05% рівні значимості) спостерігалися між змінними "задоволеність турботою вчителів про самопочуття учнів" та "наявність у педколективі творчої атмосфери" (0,89), "емоційне ставлення дітей до школи" та "конфліктність у вчительському колективі" (0,83), "доброзичливість і об'єктивність оцінки роботи вчителів адміністрацією школи" та "задоволеність школярів об'єктивністю оцінки їхньої поведінки і успішності" (0,80) та ін. Змінна "впевненість учня у своїх силах" виявила статистично значимий зв'язок з багатьма змінними клімату, передусім, з такими як "задоволеність педагогів емоційними стосунками один з одним" (0,76), "задоволеність педагогів стосунками з керівництвом закладу" (0,77), "загальний емоційний настрій у колективі" (0,72) та ін. Слід відзначити, що такі показники як "активність дітей у вирішенні спільних справ", емоційне ставлення дітей до школи" і "налаштованість дітей на навчання" виявилися статистично пов'язаними практично з усіма параметрами мікроклімату у колективі педагогів. Не було виявлено статистично значимих зв'язків між багатьма змінними дитячої анкети та такими параметрами як "задоволеність учителів заробітною платою" і "задоволеність учителів навчально-методичною базою школи". Найнижчі коефіцієнти кореляції у цьому відношенні спостерігалися у змінних "ставлення дітей до виконання спільних справ" (0,11), "активність дітей у вирішенні спільних справ" (0,10), "впевненість у своїх силах" (0,13) тощо.

Вартими окремої уваги, на наш погляд, виявилися зв'язки між багатьма показниками самопочуття дітей і їх активності з параметрами мікроклімату, що за своєю суттю відображають особливості управління педагогічним колективом. Наприклад, тісно пов'язаними були змінні "доброзичливість і об'єктивність роботи вчителів" та "частота випадків нетактовного ставлення до учнів з боку педагогів" (0,69), "турбота адміністрації про задоволення потреб педагогів" та "задоволеність учнів емоційним ставленням до них педагогів" (0,65), "порядок і організованість у роботі школи" та "налаштованість дітей на навчання" (0,62)

тощо.

Детальний аналіз одержаних результатів дозволив нам зробити деякі загальні висновки. Психологічний клімат, що склався в учительському колективі школи, серед усіх інших факторів справляє надзвичайно важливий вплив на процес соціалізації особистості школярів. Характер стосунків учителів між собою та з керівництвом школи через стиль педагогічного спілкування виявляється пов'язаним невидимими нитками із самопочуттям дітей у школі, формуванням у них самооцінки, загального ставлення до всього, що робиться у школі, відношенням дітей до виконання своїх учнівських обов'язків. Стосунки у педагогічному колективі також виступають фактором формування взаємовідносин між школярами і мікроклімату в учнівських колективах.

Важливим фактором, на наш погляд, є зв'язок між параметрами психологічного клімату у педколективі та особливостями ставлення учителів до учнів і формуванням у дітей загального ставлення до педагогів. Без сумніву, що за відсутності сприятливих стосунків в системі "учитель-учень" педагог втрачає в очах дітей свою провідну роль як наставника. Природно, що діти, не знайшовши потрібної їм емоційної підтримки зі сторони педагогів та серед членів свого класного колективу, шукають інші референтні їм групи, і центр процесу соціалізації їхньої особистості переміщується саме туди.

Ще один важливий висновок пов'язаний зі сферою керівництва педагогічним колективом. Стиль керівництва, особливості реалізації керівником школи своїх управлінських функцій через психологічний клімат учительського колективу виявляються тісно пов'язаними з процесом соціалізації школярів. Очевидно, що у призмі головних завдань школи по підготовці підростаючого покоління до життя невід'ємною сферою професійних інтересів керівника освітнього закладу повинен бути психологічний клімат у педагогічному колективі.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Аникеєва Н.П. Психологический климат в коллективе. – М., Просвещение, 1989. — 224с.
2. Коломинський Н.Л. Формування сприятливого соціально-психологічного клімату в колективах установ освіти //Директор школи. – 1999. – №5. — 16с.
3. Практикум по общей психологии /Под ред. А.И.Щербакова. – М., Просвещение, 1990. — 288с.
4. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.1. — 448с.
5. Шакуров Р.Х. Социально-психологические основы управления: руководитель и педагогический коллектив. – М., Просвещение, 1990. — 208с.

Ольга КІЗЬ<sup>(ЗМІСТ 224)</sup>

### **Формування психологічної готовності до створення сім'ї у вихованців інтернатних закладів**

Демократизація соціального життя активізує пошуки більш гуманістичних підходів до організації навчально-виховного процесу у дитячих закладах. Особливо гостро проблема перебудови змісту та спрямованості виховання торкається закладів інтернатного типу, які працюють зі специфічним контингентом дітей, так званих емоційно депривованих та соціально невлаштованих. Відомо, що переважна кількість дітей, які виховуються в інтернатних закладах (93%) має батьків, яких позбавили права на піклування, або які перебувають у місцях позбавлення волі, або відмовилися від батьківських прав при народженні дитини чи є недієздатними через хворобу. При цьому стосунки з батьками залишаються для більшості вихованців інтернатів психотравмуючою темою. Тільки 20% дітей висловлюють бажання повернутися до батьків після закінчення інтернатного закладу. Як зазначають спеціалісти, що проводили експертну оцінку та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, хлопчики і дівчатка, "...які виховуються в інтернатних закладах, відрізняються від дітей, що виховуються в сім'ях, за розвитком інтелекту і особистості, причому не "гірше – краще," це *абсолютно інші діти* (підкреслено - О.К.). У них формуються специфічні риси характеру, поведінки, особистості. Відсутність самостійності зумовлюється груповим спілкуванням дітей з дорослими, чітким режимом дня, постійними